

Катерина Фомін,

асистент,
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»
(м. Івано-Франківськ)

Kateryna Fomin,

Assistant,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk)
aerosweett@ukr.net

УДК 371.13
ББК 74.5

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ГІРСЬКОГО РЕГІОНУ ДО ДІАЛОГІЧНОГО НАВЧАННЯ

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FUTURE TEACHERS TRAINING TO USE DIALOGUE EDUCATION IN PRIMARY SCHOOLS IN THE MOUNTAIN REGION

Метою статті є аналіз концептуальних положень та визначення педагогічних умов, які впливають на підготовку майбутніх учителів гірського регіону до використання діалогічного навчання в початковій школі.

У статті зазначено, що підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації діалогового навчання є результативною за таких умов: організація навчального середовища у ВНЗ через реалізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу; структурно-змістове забезпечення процесу підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до організації діалогічного навчання у початковій школі; використання при вивченні психолого-педагогічних та методичних дисциплін системи розв'язування професійно-навчальних ситуацій та професійно-педагогічний тренінг; неперервний моніторинговий супровід на критеріальній основі; професійна та рефлексивна самоідентифікація майбутнього вчителя зі специфікою використання діалогового навчання в початковій школі.

Ключові слова: діалогічна взаємодія вчителя та учня, форми та методи діалогічного навчання, освітнє середовище підготовки вчителя.

An important condition for the effective organization of educational process in primary school is the use of dialogue training. Therefore, the purpose of the article is to analyze pedagogical conditions that influence the future teachers readiness to use the dialogue training in mountain region elementary schools. To distinguish them, it is necessary to take into account a number of factors. The main ones are: the scientific and structural content of the specialty «Primary education»; the availability of objective diagnostic methods of students' readiness to implement the dialogue training in primary school; their motivation to use it; technology of training future specialists to organize dialogue training in higher pedagogical educational institutions.

The article states that primary school teachers' training to organize dialogue education is effective under the following conditions: organization of the educational environment in higher educational institutions with the implementation of the subject-subject interaction of participants in the educational process; the structuring of the educational process of the specialty «Primary education»; using the system of solving vocational and educational tasks when studying psycho-pedagogical and methodological disciplines, continuous monitoring of students' progress on criteria bases; professional and reflexive self-identification of the future teacher to use dialogue training in elementary school; regular and systematic activity of students during training.

Definition of forms and methods of dialogue training is given. Particular attention is paid to the significance of such pedagogical disciplines as Didactics, Pedagogical Skills, special course «Theory and Technology of Dialogue Education in Elementary School».

The article indicates the role of professional- pedagogical training, teaching methods of game, solving of educational and professional tasks with the help of situational modeling, case-study, case-method .

Keywords: dialogic interaction between teachers and students, forms and methods of dialogue training, educational environment for teacher training.

Целью статьи является анализ концептуальных исследований и определение педагогических условий, влияющих на подготовку будущих учителей горного региона к использованию диалогического обучения в начальной школе. В статье указано, что подготовка будущих учителей начальной школы к организации диалогового обучения является результативной при следующих условиях: организация учебной среды в университетах с помощью реализации субъект-субъектного взаимодействия участников учебного процесса; структурно-содержательное обеспечение процесса подготовки студентов специальности «Начальное образование» к организации диалогического обучения в начальной школе; использование при изучении психолого-педагогических и методических дисциплин системы решения профессионально-учебных ситуаций и профессионально-педагогический тренинг; непрерывное мониторинговое сопровождение на критериальной основе; профессиональная и рефлексивная самоидентификация будущего учителя со спецификой использования диалогового обучения в начальной школе.

Ключевые слова: диалогическое взаимодействие учителя и ученика, формы и методы диалогического обучения, образовательная среда подготовки учителя.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Сучасною вимогою організації освітнього простору в Україні є підготовка вчителя початкової школи як професіонала своєї справи, конкурентоспроможного фахівця, здатного організувати педагогічний процес з учнями молодшого шкільного віку, використовуючи діалогічне навчання, через взаємодію, співпрацю, співтворчість.

Як показує практика професійна готовність майбутніх фахівців залежить від способу організації педагогічного процесу в вищому навчальному педагогічному закладі. Ще донедавна основним завданням педагогічного процесу у ВНЗ було надання студентам професійної інформації, підготовка їх в процесі педагогічної практики, проте сьогодні актуальними напрямками є формування у майбутніх педагогів здатності організувати діалогічне навчання з учнями молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Проблеми підготовки майбутніх учителів, фахівців своєї справи є предметом сучасних наукових досліджень. Теоретико-методологічні аспекти висвітлені у працях І. Беха, В. Бондаря, І. Зязюна, О. Кіліченко, Л. Коваль, О. Комар, О. Савченко, Л. Хомич, Л. Хоружа, І. Червінської та ін.

Дослідженням умов організації освітнього процесу займалися Ю.Бабанський, І. Ісаєв, В. Манько, А. Міщенко, М. Михнюк, В. Сластьонін, О. Федорова, Є. Шиянов.

Організацію діалогового навчання як способу організації педагогічного процесу досліджували А. Алексюк, Л. Бурман, В. Вихрущ, Л. Вовк, І. Глазкова, Т. Довженко, С. Золотухіна, Л. Кондрашова, В. Масич, В. Морозов, М. Євтух, Г. Троцько, В. Лозова та ін. Про роль діалогу у навчанні відзначали М. Бахтін, В. Біблер, М.Бубер, І. Зязюн, Г. Коберник та ін.

Формування мети статті – розглянути концептуальні положення та визначити педагогічні умови, які впливають на підготовку майбутніх учителів гірського регіону до використання діалогічного навчання в початковій школі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. При організації навчального процесу в педагогічних закладах актуальними є дидактичні запитання «Для чого вчити?» (мета і завдання навчання у ВНПЗ), «Чого навчати?» (зміст освіти у ВНЗ), «Як вчити?» (форми, методи, прийоми, засоби навчання), «Кого вчити?» і «Хто навчає?» (вимоги до викладачів і студентів як суб'єктів навчального процесу в педагогічному закладі). Н. Макарова вважає, що «зміни, які відбуваються сьогодні в світі: прискорення темпів життя, виникнення і швидке зникнення нових професій і типів зайнятості – ставлять запитання про освітні результати і способи їх вимірювання. Користуючись термінологічною рамкою постнекласичної дидактики, нові запитання можна сформулювати таким чином: «Які освітні стратегії?», «Які освітні результати?», «Як виміряти освітні результати?», «Які компетенції формуються?», «Яким повинен бути процес навчання, щоб формувати компетенції?», «Яка архітектура нелінійного процесу навчання?», «Хто вчить?», «Кого навчають?» і т.п.» [8, с.65-66].

На нашу думку, важливим є також запитання: «Які педагогічні умови сприяють такій оптимальній організації освітнього середовища у вищому педагогічному навчальному закладі, за якого б здійснювалася підготовка вчителя, здатного організувати діалогічне навчання в початковій школі.

У Законі України «Про вищу освіту» у статті 47. освітній процес характеризується, як «інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості»[5].

С. Гончаренко зазначає, що: прагматичне розуміння вищої освіти лише як набуття вищої за спеціальністю кваліфікації не цілком адекватне: мета вищої освіти — розвиток особистості, її інтелектуальних здібностей, моральних якостей [4, с. 54].

Отже, потрібні такі моделі розвитку університетської системи освіти, які дозволять здійснити відповідну організацію її саморозвитку, нададуть риси адаптивності, гнучкості, динамізму, забезпечать перехід до випереджувальної стратегії розвитку [11, с. 8].

Тому виникає проблема визначення умов реалізації навчального середовища у вищому педагогічному навчальному закладі, що сприятимуть підготовці майбутніх учителів до організації діалогічного навчання з учнями молодшого шкільного віку.

Погоджуємося з положенням О. Бражнич, який вважає, що педагогічні умови є сукупністю об'єктивних можливостей змісту, методів, організаційних форм та матеріальних можливостей здійснення педагогічного процесу, що забезпечує успішне досягнення поставленої мети [1].

Визначаючи педагогічні умови оптимальної підготовки майбутніх учителів до діалогового навчання, необхідно визначитись із ключовим поняттям «діалогічне навчання».

На нашу думку, діалогічне навчання – це спосіб організації навчального процесу в початковій школі, в основі якого лежить спільна активна діяльність учителя та учнів через організацію навчального діалога при певному ситуативному моделюванні інформації.

Для виокремлення педагогічних умов підготовки студентів до впровадження діалогового навчання з учнями в початковій школі нами враховувалися такі чинники:

1. науково-структурний зміст професійної підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта»;
2. наявність об'єктивної діагностичної методики їх рівнів готовності до здійснення діалогічного навчання з учнями початкової школи;
3. мотивація студентів до використання діалогічного навчання при організації навчального процесу з учнями молодшого шкільного віку;
4. технологія підготовки майбутніх фахівців до організації діалогічного навчання у вищих педагогічних навчальних закладах.

Таким чином, підготовка майбутніх учителів початкової школи до організації діалогічного навчання є результативною за таких умов:

1. Організація навчального середовища у ВНЗ. Реалізація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу.
2. Структурно-змістове забезпечення процесу підготовки студентів спеціальності «Початкова освіта» до організації діалогічного навчання у початковій школі.
3. Використання при вивченні психолого-педагогічних та методичних дисциплін системи розв'язування професійно-навчальних ситуацій та професійно-педагогічний тренінг.
4. Неперервний моніторинговий супровід на критеріальній основі;
5. Професійна та рефлексивна самоідентифікація майбутнього вчителя зі специфікою використання діалогічного навчання в початковій школі
6. Дотримання регулярності й систематичної активної діяльності всіх студентів у ході навчання.

Важливою закономірністю професійної діяльності є залежність стилю організації педагогічної діяльності молодих вчителів від стилю діяльності їх викладачів, від способів організації педагогічного процесу у ВНЗ.

М. Скаткін зазначав, що вчителі, як правило навчають учнів так, як їх учили самих. Ось чому, найкращий спосіб ввести у шкільну практику зміни, нові методи викладання, полягає в тому, щоб застосувати ці методи на заняттях з майбутніми вчителями [12, с. 57].

Тому значна увага звертається на створення сприятливого навчального середовища в організації педагогічного процесу з майбутніми вчителями початкової школи. Основними характеристиками якого є: організація через діалогічне навчання; гармонійна обстановка, що сприятиме якісному налаштуванню на педагогічну професійну діяльність; атмосфера взаємоповаги, співтворчості, співпраці, інтерактивне спілкування та спільна діяльність учасників навчання. На думку В. Ясвіна, освітнє середовище - це система «впливів і умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні» [14, с. 15].

Однією з умов реалізації освітнього процесу є створення комфортного розвиваючого середовища в навчальному закладі. Ми погоджуємося з думкою А. Воронін, що його варто розуміти як комплекс навчально-виховного, навчально-пізнавального і самоосвітнього процесів [2, с. 178].

Л. Макар відзначає, що «Істотними характеристиками цього середовища є гнучкість, різноманітність, доступність у часі та просторі, які забезпечують людині розуміння самого себе і навколишнього середовища та сприяють виконанню його соціальної ролі. [7, с. 229].

Здійснення освітнього процесу в навчально-виховних закладах, його результативність залежить від організації і спрямованості освітнього середовища; від способів взаємодії суб'єктів (об'єктів) з навколишніми сферами, що відіграють роль середовища і відображаються в різних педагогічних моделях.

З іншої сторони, освітнє середовище, яке організовується в закладах освіти, виступає як засіб опосередкованого управління формуванням особистості. Ю. Мануйлов зазначає, що опосередковане управління через середовище повинно носити прихований характер. Воно є багатоаспектне і масштабне. Управління через середовище аж ніяк не фрагментарний і випадковий, а постійний, безперервний процес, що забезпечує тривалий, стійкий вплив. При наявності повноцінного середовища час, тривалість перебування в ньому людини і тривалості його впливів, стають вирішальними для особистісного росту індивідуума. [9].

Ми поділяємо позицію М. Галузяка, який вважає, що «Розвивальний потенціал освітнього середовища визначають суб'єкти педагогічного процесу і характер стосунків між ними» [3]. В цьому контексті вчений резюмує: «Якщо для суб'єктів управління виокремити полярні критеріальні характеристики «творчість – догматизм», а для суб'єктів самоуправління «автономність – залежність», то на векторному перетині цих позицій можна отримати чотири типи освітнього середовища: творчо-автономний, догматично-залежний, догматично-автономний, творчо-залежний». Найбільшим потенціалом щодо особистісно-професійного розвитку майбутніх учителів володіє творчо-автономне освітнє середовище, в якому стимулюються різні форми суб'єктної активності студентів, а педагогічна взаємодія набуває характеру полісуб'єктного діалогу [3]

Як було зазначено, використання фахівцями у практичній діяльності діалогічного навчання в початковій школі знаходиться у прямій залежності від способу організації навчального середовища у процесі їх підготовки.

Важливою умовою підготовки студентів до використання діалогічного навчання є: засвоєння системи знань з психолого-педагогічних, методичних дисциплін; зі спеціальних дисциплін; знань змісту та способів організації

діалогічного навчання; розвиток системи вмінь і навичок діяльності в умовах організації діалогічного навчання; введення спецкурсу «Теорія та технологія організації діалогічного навчання у початковій школі». Зокрема, під час вивчення дисциплін «Дидактика», «Педагогічні технології» та методик вивчення навчальних дисциплін, необхідно звертати увагу студентів не лише на теоретичні положення, але й знайомити їх із способами подачі в умовах діалогічного навчання. Так, зокрема, у процесі оволодіння дисципліною «Педагогічна майстерність» (творча група під керівництвом І. Зязюна) студенти знайомляться з особливостями побудови діалогічної взаємодії на уроці.

Метою спецкурсу «Теорія та технологія організації діалогічного навчання у початковій школі», який організовується на 4 курсі є ознайомлення студентів із базовими положеннями теорії та технології організації діалогічного навчання у початковій школі, формування в них умінь та навички його використання у процесі професійно-педагогічного тренінгу.

Наступною умовою, яка тісно пов'язана з попередніми, є використання у педагогічному процесі ВНЗ системи розв'язування професійно-навчальних ситуацій та проведення професійно-педагогічних тренінгів.

Варто зазначити, що вони можуть застосовуватися, як на лекційних, так і на практичних заняттях, можуть організовуватися, як викладачами, так і студентами. Обов'язковим є попереднє складання викладачами докладного опису цілей дисципліни в цілому і кожного конкретного заняття зокрема. Задачі повинні бути чітко сформульовані. Для цього необхідно визначити терміни і обсяг теоретичного, лабораторного та ігрового компонентів заняття. Позаяк вони повинні бути спрямовані на досягнення практичних результатів.

Підготовку до організації діалогічного навчання варто здійснювати за допомогою професійно-педагогічного тренінгу, який орієнтований на використання активних методів групової навчальної діяльності та самовдосконалення задля розвитку в майбутніх учителів професійних здібностей до організації діалогічного навчання в початковій школі.

Професійно-педагогічний тренінг складається з двох блоків: вправи з розвитку комунікабельності, уваги, уваги, мовлення майбутніх учителів початкової школи та вправи на розв'язування навчально-професійних ситуацій.

З метою розвитку в майбутніх учителів умінь та навичок організувати діалогічне навчання варто використовувати систему навчально-професійних ситуацій, які є фрагментом «навчального процесу, в якому відображено взаємодію вчителя і учнів з метою освоєння, засвоєння, узагальнення, повторення, закріплення учнями знань та формування у них навчальних навичок та умінь, здійснення контролю та самоконтролю, який є основою для дослідження, аналізу, розв'язання, проектування з метою професійного зростання вчителів» [6].

Вони повинні бути відображенням етапів уроку, методів і прийомів його реалізації, та варіативними у межах певного кластеру. Як відомо, кластер – це система, яка включає у себе основу (сукупність навчальних ситуацій), шляхи та способи її розв'язання. «Кластер оформляється у формі грон. У центрі знаходиться навчальна ситуація, від якої в різні сторони відходять лінії, що відображають задачі та шляхи розв'язання. Важливо не тільки дати аналіз розв'язку, але й аргументувати, конкретизувати його». [6].

З метою розвитку у майбутніх учителів здатностей організувати діалогічне навчання варто здійснювати розв'язання навчально-професійних ситуацій за допомогою ситуативного моделювання, case-study, кейс-методу.

При використанні ситуативного моделювання, студенти не тільки розв'язують ситуацію, але й демонструють її вирішення шляхом використання імітаційного моделювання, рольових та ділових ігор.

Характерною ознакою case-study і кейс-методу є раніше підготовлені кейси, які потім обговорюються під час проведення дискусій.

Важливою умовою формування в майбутніх учителів умінь та навичок організувати діалогічне навчання є використання неперервного моніторингового супроводу на критеріальній основі. За його допомогою визначається механізм оцінювання ефективності системи експериментального навчання на різних етапах професійної підготовки. З цієї метою розроблена система питальників, тестів, практичних вправ, навчально-професійних ситуацій за допомогою яких визначається рівень готовності студентів до організації діалогічного навчання.

При організації підготовки майбутніх учителів важливу роль відіграє формування в них здатності до професійної та рефлексивної самоідентифікації зі специфікою використання діалогічного навчання в початковій школі.

Професійна самоідентифікація студентів здійснюється у педагогічному процесі, де відбувається засвоєння знань, необхідних для організації діалогічного навчання, формування навичок та умінь його реалізації в початковій школі, розвиток професійних компетентностей, створення у процесі навчання умов, що моделюють наступну професійну діяльність та рефлексивного середовища з орієнтацією на квазіпрофесійну навчально-пізнавальну діяльність. Як ми зазначали, у професійній підготовці майбутніх учителів предмети психолого-педагогічного циклу мають потенційні можливості для включення студентів у процеси ідентифікації та самоідентифікації.

Відомо, що рефлексія розглядається як здатність людини до самоаналізу, самоосмислення та переосмислення, що стимулює процеси самосвідомості. Погоджуємося з положеннями Е. Стриги, що «рефлексія в педагогічній діяльності розглядається як процес мисленнєвого аналізу будь-якої професійної ситуації, в результаті якого виникає розуміння сутності проблеми і визначаються перспективи її вирішення. Вчитель, який володіє навичками рефлексії, завжди аналізує та досліджує свій професійний досвід» [13]. Однак, як зауважує М. Марусинець, провідна тенденція у формуванні самовизначення студентів може бути пов'язана з деформацією буттєвої сфери самосвідомості, оскільки молоді люди не завжди можуть самовизначитись, проявити «Я – особистісне» та «Я – професійне» у суспільному середовищі через штампи, які нав'язуються їм з боку батьків, колег, керівництва. [10].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вважаємо, що процес підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації діалогового навчання повинен носити системний та послідовний характер активної діяльності всіх студентів під час їх навчання у ВНЗ.

Підсумовуючи, зазначимо, підготовка студентів до організації діалогічного навчання та її результативність залежить від особливостей протікання освітнього процесу у ВНЗ, організації освітнього середовища, яке здійснюється у цьому навчальному закладі, системи способів (форм, методів, прийомів) та напрямів (традиційних й альтернативних) із дотриманням вищезазначених умов.

Перспективи подальших наукових розвідок пов'язуємо із проблемою формування культури, діалогового мовлення майбутніх педагогів.

1. Бражнич, О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.07 / Бражнич О. Г. – Кривий Ріг, 2001. – 238 с.
2. Воронин А.М. Управление развитием инновационной образовательной среды / Воронин А.М. – Брянск, 1995. – 281с.
3. Галузяк В. М. Характеристики освітнього середовища як фактору особистісного розвитку майбутніх учителів
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
5. Закон України «Про вищу освіту» <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Кіліченко О. І. Розвиток діагностичних умінь учителів початкової школи у процесі розв'язування навчально-професійних ситуацій / О. І. Кіліченко // Обрії : наук.-пед.журн. – Івано-Франківськ, 2016. - № 1(42). – С. 48-51.
7. Макар Л.М. Сутність освітнього середовища в педагогічному процесі / Л. М. Макар // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. - Вип. 30 (83). – С. 229-235.
8. Макарова Н. С. Трансформация дидактики высшей школы : учеб. пособие : [Электронный ресурс] / Н.С. Макарова. – 2-е изд., стер. – М. : Флинта, 2012. – 180 с. – Режим доступа : <http://www.scribd.com/doc/200737607/Макарова-Н-С-Трансформация-дидактики-высшей-школы>
9. Мануйлов Ю. С. Стратегия опосредованного (через среду) управления : [Электронный ресурс] / Ю. С. Мануйлов. – Режим доступа : <http://sreda-lab.narod.ru/index/0-9>
10. Марусинець М. М. Професійна рефлексія як чинник самовдосконалення особистості майбутнього педагога : [Електронний ресурс] / М.М. Марусинець. - Режим доступа : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/peddysk_2010_8_30.pdf
11. Мещанинов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2005. – 460 с.
12. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований (В помощь начинающему исследователю) / М. Н.Скаткин. – М. : Педагогика, 1986. – 152 с.
13. Стрига Е. В. Рефлексивна позиція особистості та її значення для формування професійного менталітету майбутніх учителів-гуманітаріїв: [Електронний ресурс] / Е. В. Стрига. -- Режим доступа : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/10/statti/striga.htm
14. Ясвин В. А.Образовательная среда: от моделирования к проектированию. / В. А. Ясвин — М.: Смысл, 2001. — 365 с.

Reference

1. Brazhnych, O. H. Pedagogichni umovy dyferentsiiovanoho navchannia uchniv zahalnoosvitnoi shkoly : dys. ... kandydata ped. nauk : 13.00.07 / Brazhnych O. H. – Kryvyi Rih, 2001. – 238 s.
2. Voronin A.M. Upravlenie razvitiem innovacionnoj obrazovatel'noj sredy / Voronin A.M. – Brjansk, 1995. – 281s.
3. Haluziak V. M. Kharakterystyky osvithnoho seredovyschcha yak faktoru osobystisnoho rozvytku maibutnykh uchyteliv
4. Honcharenko S. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / S. U. Honcharenko. – K. : Lybid, 1997. – 374 s.
5. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
6. Kilichenko O. I. Rozvytok diahnostychnykh umin uchyteliv pochatkovoї shkoly u protsesi rozviazuvannia navchalno-profesiinykh sytuatsii / O. I. Kilichenko // Obrii : nauk.-ped.zhurn. – Ivano-Frankivsk, 2016. - № 1(42). – S. 48-51.
7. Makar L.M. Sutnist osvithnoho seredovyschcha v pedahohichnomu protsesi / L. M. Makar // Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. – 2013. - Vyp. 30 (83). – S. 229-235.
8. Makarova N. S. Transformacija didaktiki vysshej shkoly : ucheb. posobie : [Elektronnij resurs] / N.S. Makarova. – 2-e izd., ster. – M. : Flinta, 2012. – 180 s. – Rezhim dostupu : <http://www.scribd.com/doc/200737607/Makarova-N-S-Transformacija-didaktiki-vysshej-shkoly>
9. Manujlov Ju. S. Strategija oposredovannogo (cherez sredu) upravlenija : [Elektronnij resurs] / Ju. S. Manujlov. – Rezhim dostupu : <http://sreda-lab.narod.ru/index/0-9>
10. Marusynets M. M. Profesiina refleksiia yak chynnyk samovdoskonalennia osobystosti maibutnoho pedahoha : [Elektronnij resurs] / M.M. Marusynets. - Rezhym dostupu : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/peddysk_2010_8_30.pdf
11. Mieshchaninov O.P. Suchasni modeli rozvytku universytetskoї osvity v Ukraini: Monohrafiia. – Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly, 2005. – 460 s.
12. Skatkin M. N. Metodologija i metodika pedagogicheskikh issledovanij (V pomoshh' nachinaju shhemu issledovatelju) / M. N.Skatkin. – M. : Pedagogika, 1986. – 152 s.
13. Stryha E. V. Refleksyivna pozytsiia osobystosti ta yii znachennia dlia formuvannia profesiinoho mentalitetu maibutnykh uchyteliv-humanitariiv: [Elektronni resurs] / E. V. Stryha. -- Rezhym dostupu : https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/10/statti/striga.htm
14. Jasvin V. A.Obrazovatel'naja sreda: ot modelirovanija k proektirovaniju. / V. A. Jasvin — M.: Smysl, 2001. — 365 s.

Рецензент: Червінська І.Б., кандидат педагогічних наук, доцент, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»